

CRKVE U REMETAMA: SVJEDOČANSTVA PAVLINSKE USTRAJNOSTI

Boris MAŠIĆ

Sažetak¹

Rad predstavlja vrlo značajna arheološka istraživanja na lokacijama uz sadašnju remetsku crkvu koja su otkrila postojanje i ranijih crkava, kao i niz drugih vrijednih otkrića.

Ključne riječi: Remete, arheologija, svetište, pavlini, karmelićani, povijest, Muzej Grada Zagreba

Rijetko se arheologu posreći da na jednom lokalitetu pronade temelje dviju crkava, a kada uz to pronade i groblje te još čitav niz građevinskih objekata, onda to prerasta u projekt koji zahtijeva niz godina studioznoga promišljanja i obrade nalaza. Međutim, zadaća je istraživača povremeno upoznati javnost s rezultatima tih istraživanja pa su arheološki nalazi s lokaliteta uz crkvu Blažene Djevice Marije u Remetama, istraživana od 2007. do 2009. godine na inicijativu Gradskoga zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode u Zagrebu, kontinuirano objavljivani u stručnim i znanstvenim časopisima te drugim tiskovinama i elektroničkim medijima, a bili su i dijelom dviju doktorskih disertacija.² Također, u Muzeju grada Zagreba 2013. godine upriličena je izložba naslovljena *Na nemirnim temeljima – Arheologija i 725 godina svetišta u Remetama* na kojoj se i muzeološkim jezikom progovorilo o arheološkim nalazima kontekstualizirajući ih s raznorodnom građom iz drugih baštinskih ustanova.³

¹ U članku su korišteni dijelovi poglavlja kataloga izložbe *Na nemirnim temeljima – Arheologija i 725 godina svetišta u Remetama*, djelimice su prerađeni te nadopunjeni znanstvenim aparatom.

² Mašić 2008; Mašić, Pleše 2008; Mašić, Pleše 2008a; Mašić, Pleše 2009; Mašić, Pleše 2009a; Mašić, Pleše 2009b; Mašić, Pleše 2010; Mašić 2010; Pleše 2010; Azinović-Bebek 2012; Mašić 2013; Mašić 2013a; Mašić 2014; Mašić 2015; Mašić 2016; Premužić, Rajić Šikanjić, Mašić 2016.

³ Likovni postav izložbe izradili su Lana Kovačić i Željko Kovačić.

<http://www.mgz.hr/hr/izlozbe/na-nemirnim-temeljima-%e2%80%93-arheologija-i-725-godina-svetista-u-remetama,485.html>

Skrbeći se o jednom od najznačajnijih spomenika kulture na području današnjega Zagreba, karmelićani u Remetama svesrdno se trude samostan i crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije sačuvati sukladno uzusima zaštite spomenika. Stoga je 2007. godine pri saniranju problema kapilarne vlage u južnom zidu crkve Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode u Zagrebu inicirao da se prilikom ukopavanja odvodnih cijevi osigura i arheološki nadzor nad tim radovima. Predviđeni nadzor, povjeren Muzeju grada Zagreba, prerastao je u opsežna arheološka istraživanja na južnom platou uz današnju crkvu, koja su rezultirala potpuno novom slikom o njezinoj najstarijoj prošlosti.⁴

Pri početku istraživanja 2007. godine uočen je zatrpani sokl južnoga pročelja crkve te prislon temelja kapele Čudotvorne Majke Božje Remetske na njega (sl. 1: 4). Na osnovi dosadašnjih saznanja nemoguće je precizno utvrditi u kojem je razdoblju zatrpanje izvedeno, ali je bilo razvidno da se to zbilo prije gradnje kapele 1645. godine. U tu svrhu je, možda, uloženi i novac koji su pavlini dobili od ubiranja oprosta – sedmogodišnjega prava koje im je 1439. godine u svrhu popravka crkve podario papa Eugen IV.⁵ Spomenuta kapela izgrađena je uz pomoć donacije zagrebačkoga podžupana Ivana Ručića i njegove supruge, grofice Jelene Patačić, a posvetio ju je 1654. godine biskup Petar Petretić.⁶ Već 1680. popucali su zidovi kapele pa je popravljana, a veliki građevinski zahvati izvedeni su i 1702. godine kada se predlagalo i njezino rušenje te gradnja nove s jačim temeljima. No problemi nisu otklonjeni pa su zidovi popravljeni i 1727. i 1744. godine, a temeljito ih je ošteti potres 1880. godine, nakon čega je kapela srušena.⁷ Neki su povjesničari uzroke čestim oštećenjima tražili u slabim temeljima i njihovoj nekvalitetnoj gradnji, međutim arheološka istraživanja u kojima su pronađeni temelji kapele i kripta u njoj dokazala su da je kapela sagrađena na glavnoj liniji klizišta te da su česta pucanja njezina temelja i ziđa bila posljedica pomicanja tla.

Sve do ovih arheoloških istraživanja smatralo se i da je prva pavlinska crkva (drvena?) izgrađena u vrijeme osnutka samostana u

⁴ Istraživanja su financirali Grad Zagreb i Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.

⁵ Molba remetskih pavlina iz koje je razvidno da je crkva znatno oštećena čuva se u Vatikanskom arhivu; ASV. Reg. Suppl. T. 362, fol. 280r

⁶ Barlè 1914: 43,44

⁷ Barlè 1914: 47,48; o oštećenjima koje je na crkvi u Remetama izazvao spomenuti potres te sanacijskim zahvatima izvedenim prema projektu arhitekta H. Bolléa: Damjanović 2011.

drugoj polovici 13. stoljeća⁸ te da se nalazila na mjestu svetišta današnje crkve koja je izgrađena uz pomoć hrvatsko-ugarskoga kralja Karla Roberta oko 1319. godine.⁹ Međutim, arheološkim istraživanjima ustanovljeni su ostatci temelja dviju crkava građenih prije današnje,¹⁰ ali ni jedna od njih nije bila prva pavlinska crkva. Iz isprepletenih temelja, uništenih i izmještenih djelovanjem klizišta te brojnim kasnijim građevinskim zahvatima (sl. 1), nakon dokumentiranja 3D laserskim skenerom, bilo je moguće »vratiti« izmještene dijelove temelja na njihova (pretpostavljena) izvorna mjesta (sl. 2). Iz idealne rekonstrukcije tlocrta starije pronađene crkve (sl. 2: 1) vidljivo je tlocrtno rješenje naglašene longitudinalnosti s pravokutnom lađom i polukružno završenim svetištem.¹¹ Kod mlađe pronađene crkve (sl. 2: 2), za razliku od prethodne, svetište je s unutrašnje strane poligonalno zaključeno te, vjerojatno zbog masivnosti temelja, nema kontrafore.¹²

⁸ Prema najstarijem sačuvanom dokumentu – darovnici – u kojem se spominje crkva (sl. 8) moguće je reći samo to da je crkva posvećena Blaženoj Djevici Mariji na tome mjestu postojala prije 30. rujna 1288. godine (HR-HDA-653, *Acta Monasterii Remetensis*, Fasc. I.1)

⁹ Barlè 1914: 8,22; V. Klaić 1904: 69-71; Dočkal 1953: 21-24, 646; Sekulić: 1986, 24-25

¹⁰ Kompleksnost nalaza starijih crkava uz današnju crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama uvjetovala je uporabu najsuvremenije LiDAR tehnologije kako bi arheolozi primjereno dokumentirali ostatke temelja tih crkava (izvedba: VEKTRA/Geo3D, Varaždin). Naime, iz »šume« zidova bilo je gotovo nemoguće razlučiti tlocrte pojedinih crkava. Zidovi su klizanjem terena pucali i razdvajali se te na jednom kraju tonuli do nekoliko metara dubine, a na drugom se uzdizali (sl. 7).

¹¹ Južno pročelje i svetište podupirali su masivni kontrafori građeni u vezu sa zidom pa se može pretpostaviti kako je crkva bila svođena. No kako istraživanjima nije potvrđeno postojanje svoda, moguće je da su kontrafori građeni kako bi ojačali zid građeno na padini brijega. Unatoč brojnim vlačnim pukotinama, temelj južnoga pročelja nije pretrpio veće tektonske pomake. Djelomice je bio oštećen kasnijim građevinskim intervencijama, a sjeverni zid lađe i gotovo cijelo zapadno pročelje uništeni su gradnjom temelja barokne kapele Čudotvorne Majke Božje Remetske. Začelni temelj svetišta pretrpio je znatne pomake: uz vidljivo razmicanje zidane strukture temelja – njegov cijeli istočni dio »potonuo« je u klizanju terena (sl. 5). K tomu, istočni dio svetišta bio je uništen i kasnijim građevinskim intervencijama (odvodni kanal iz kripte postojeće crkve, ovalni objekt, novovjekovni temelji, moderna infrastruktura).

¹² Temelje zapadnoga pročelja crkve nije bilo moguće istražiti pa je samo pretpostavljen sjeverozapadni unutarnji kut kako bi se rekonstruirao tlocrt. Preostali temelji ove crkve na nekoliko su mjesta oštećeni gradnjom odvodnoga kanala kripte postojeće crkve te suvremenom infrastrukturom. K tomu, klizište je uzrokovalo pucanje temelja svetišta i pomicanje njegova južnog dijela zajedno s temeljem

Starija pronađena crkva, kako su pokazali rezultati istraživanja, građena je početkom 14. stoljeća – moguće i u vrijeme spomenutoga kralja, mlađa crkva građena je tijekom 14. stoljeća, a današnja – »tek« početkom 15. stoljeća. Gradnju starije pronađene crkve u vrijeme početka 14. stoljeća bilo je moguće utvrditi na temelju nalazne situacije nekoliko grobova i rezultata radiokarbonskih analiza izvršenih u laboratoriju u Kielu (*Leibniz-Labor für Altersbestimmung und Isotopenforschung, Christian-Albrechts-Universität*). Naime, osam od pronađena 284 groba poremećeno je gradnjom temelja starije pronađene samostanske crkve (sl. 3: 1-8). Prema tome, za te grobove može se zaključiti da su ukopani prije njezine gradnje. Nadalje, analiza uzoraka kosturnih ostataka iz dvaju grobova pokazuje da se ukopavanje groba 190 (s vjerojatnošću od 74,4 %) može datirati u razdoblje između 1273. i 1304. godine, a groba 264 (s vjerojatnošću od 70,6 %) u razdoblje od 1302. do 1367. godine. Stoga nam oni služe kao *terminus ante quem non* za gradnju starije pronađene crkve. Odnosno, oni pokazuju da starija pronađena crkva nije izgrađena prije 1302. godine. Stoga se početak 14. stoljeća, a najvjerojatnije 1319. godina, nameće kao logično vrijeme gradnje starije pronađene crkve, bez obzira na to što nema izvornih dokumenata koji potvrđuju taj podatak. Razlog gradnje triju crkava u razdoblju od svega stotinu godina leži u »nemirnom tlu« na kojem su pavlini odlučili sazidati te crkve. Graditelji temelja mlađe pronađene crkve, znajući za taj problem, pokušali su udvostručavanjem dubine i širine temelja do gotovo dva metra osigurati njezinu stabilnost, no ni ona nije izdržala snagu klizišta (sl. 1: 2; sl. 4). Tek je izmicanjem temelja današnje crkve iz izravne linije klizišta nešto sjevernije od prijašnjih crkava te njezinim djelomičnim oslanjanjem na masivne i duboke temelje mlađe pronađene crkve ostvarena njezina statička stabilnost. S obzirom na sve te nedaće, zadivljuje upornost pavlina da nastave svoje djelovanje u Remetama, a na budućim istraživačima ostaje zadaća pronalaženja točne lokacije prve pavlinske crkve uz koju su, prema svemu sudeći, ukopani pokojnici čiji su zemni ostatci pronađeni u osam spomenutih grobova.

Kada je anonimni remetski pavlin 1665. godine u djelu *Mater amabilis Maria Miraculosa Virgo Remetensis* zapisao kako je Matija Korvin 1485. pomogao remetskom samostanu tako što je oko njega dao

južnoga pročelja u smjeru istoka – za gotovo 150 cm – te njegovo potonuće u središnjem dijelu i uzdizanje na istočnom.

podići zid i na njegovu sjeverozapadnom uglu kulu radi obrane od osmanlijskih osvajanja, nije ni slutio da će taj podatak preuzeti svi pavlinski kroničari i istraživači povijesti remetskoga samostana premda nije sačuvan ni jedan dokument kojim je to moguće potvrditi.¹³ Činjenicu da je kula izgrađena prije 17. stoljeća potvrđuju svi likovni prikazi remetskoga samostana, a i do danas je upamćena kao »Korvinova kula«.¹⁴ Nesumnjivo je hrvatsko-ugarski kralj Matija Korvin (1443. – 1490.) rijedak vladar koji je u narodnoj predaji ostao upamćen kao »dobri kralj«, a pojedini povjesničari navode i kako je 1481. godine za boravka na zagrebačkom Gradecu obišao u Remetama grob pjesnika i političara, pečujškoga biskupa Ivana Česmičkog (1434. – 1473.).¹⁵ Ni za jednu od tih tvrdnji ne postoji trag u arhivskim dokumentima. Možda je nepoznati pisac povijesti pavlinskoga reda bio u posjedu dokumenta na temelju kojega je gradio tvrdnje, a možda je samo iznosio svoje pretpostavke, kao i vrsni istražitelj naše povijesti Janko Barlé kada je početkom 20. stoljeća, pišući povijest remetskoga samostana, župe i crkve, zabilježio kako je »vjerojatno da su imali pavlini kakav podzemni tajni hodnik prema brdu, u koji su mogli u slučaju nužde pohraniti svoje dragocjenosti«.¹⁶ Kako bilo, sigurno je da su pavlini trebali ziđe i kulu te nekakvo sklonište kako bi zapriječili osmanlijske napade i spasili vlastite živote. Naime, samo 15 godina od prvoga pojavljivanja osmanlijskih trupa u Turopolju – 1469. godine¹⁷ – u jednom osmanlijskom naletu stradao je i samostan u Remetama. Sljedeće, 1485. godine izgrađeni su kula i zid oko samostana, za koje je netko morao osigurati novac, a tek novi arheološki nalazi upućuju na to tko je to mogao biti, kao što otkrivaju da su pavlini, možda ipak, imali sklonište u koje su se mogli sakriti i za vrijeme osmanlijskih napada 1557. te 1591. godine.¹⁸ Naime, arheološki radovi na istočnom dijelu južnoga platoa uz današnju crkvu otkrili su i ovalni zidani objekt (sl. 1: 3; sl. 5) nazvan objekt 1 i interpretiran kao sklonište.¹⁹ Na to nas, osim toga što je bio ukopan, upućuje strmi ulaz iz smjera crkve te otvor na jugu koji je mogao služiti kao izlaz ili otvor za promatranje s pogledom na turopoljsku nizinu. Pitanje precizne datacije objekta 1 ostaje

¹³ Pleše 2011: 204

¹⁴ Schneider 1963.

¹⁵ V. Klaić 1904: 88; N. Klaić 1982: 166

¹⁶ Barlé 1914: 21

¹⁷ Buntak 1996: 133

¹⁸ Barlé 1914: 25-28; Dočkal 1953: 208-209, 305, 339-341; Sekulić 1986: 47-50

¹⁹ Mašić, Pleše 2010: 269-270

otvoreno, no svakako ga treba datirati u vrijeme nakon prvoga osmanlijskoga napada na samostanski kompleks, odnosno nakon 1484. godine. Kao najizgledniji termin njegove gradnje nameće se vrijeme oko 1485. godine kada su, kako je već rečeno, oko samostana podignuti zidovi i kula. Tu tvrdnju potkrepljuje i skupni nalaz 10 zlatnika od kojih je najstariji kovan 1428., a najmlađi je primjerak kovan između 1481. i 1487. godine.²⁰ Pet najmlađih primjeraka kovano je u vrijeme vladavine Matije Korvina i izgledaju kao da nisu bili u optjecaju. Stoga se kao najvjerojatnije objašnjenje toga nalaza nameće pretpostavka da je u vrijeme prve osmanlijske devastacije remetskoga samostanskoga sklopa (1483./1484.), ili neposredno nakon nje, u strahu od pljačke ukopana ta skupina zlatnika te oni, zasad, kao jedini materijalni dokaz potkrepljuju spomenute teorije o Matiji Korvinu kao darovatelju novca za gradnju kule i zida za zaštitu samostana od Osmanlija.

Premda ni na jednom sačuvanom likovnom prikazu remetskoga samostana nije vidljivo da se južno od crkve nalazilo groblje, tijekom arheoloških istraživanja pronađena su 284 groba (sl. 3). No treba naglasiti da su kao grob evidentirani samo kosturni ostatci koje je bilo moguće odrediti kao grobni ukop jedne osobe, a da je pokopanih bilo mnogo više. Naime, prilikom istraživanja pronađena je izrazito velika količina dislociranih ljudskih kostiju. To su bili kosturni ostatci pokojnika čiji su grobovi devastirani ukopavanjem mlađih grobova, temelja recentnoga ziđa ili ukopavanjem komunalne infrastrukture. U svim grobovima pokojnik je bio položen na leđa, često u drvenom sanduku (što se zaključuje prema nalazima ostataka drva i željeznih čavala), s glavom na zapadu te rukama položenim na zdjelicu ili grudni koš. Antropološkom analizom ustanovljeno je da su na groblju oko crkve pokapane i žene i djeca, što upućuje na činjenicu da je – kao i danas – crkva u Remetama i nekada zauzimala istaknuto mjesto u duhovnosti i religioznom životu stanovnika širega zagrebačkoga područja pa su oni, vjerojatno, i bez obzira na samostanski karakter toga kompleksa, željeli te dobiti dozvolu za ukop upravo na tom mjestu. Prema podacima dobivenim iz dijela konzerviranih grobnih nalaza, veći dio pronađenih grobova može se datirati u 17. i 18. stoljeće, a njih osam u vrijeme osnutka samostana, potkraj 13. ili na samom početku 14. stoljeća. Na kompozitnom tlocrtu istraženoga lokaliteta (sl. 3) vidljivo je da na središnjem dijelu istražene površine nema grobova. To je posljedica gradnje kapele Čudotvorne Majke Božje Remetske

²⁰ Mašić, Pleše 2009a

sredinom 17. stoljeća te nemogućnosti da se zbog statičke stabilnosti današnje crkve do kraja istraži prostor svetišta mlađe pronađene crkve. Činjenica da su neki grobovi oštećeni ukopavanjem kapele potvrđuje pretpostavku da su na tom prostoru pokojnici ukapani i prije sredine 17. stoljeća. Osam grobova pripada najstarijem sloju ukopavanja pokojnika i datirano je u drugu polovicu 13. ili početak 14. stoljeća te oni, kako je već rečeno, sugeriraju postojanje još jedne, prvotne pavlinske crkve, koja nije pronađena u ovim istraživanjima.

Za istraživače je vrlo zanimljiva činjenica da su svi pokretni arheološki nalazi pronađeni u grobovima uz remetsku crkvu mlađi od 1876. godine kada je u reformama Josipa II. ukinut samostan, odnosno od 1812. godine kada je osnovana župa i otvoreno župno groblje.²¹ Naime, to su godine kada je sigurno prestalo ukapanje pokojnika na groblju uz samostansku crkvu pa su svi nalazi stariji od toga vremena. Najbrojniju grupu nalaza čine nabožni predmeti – medaljice, križevi i krunice – kao najizrazitiji iskaz kršćanske pobožnosti. Slijede dijelovi nošnje, puceta i pojasne kopče te nakit. Poneki pokretni nalazi pronađeni u grobovima nisu bili dio istraživanoga groba, nego su u njega dospjeli ukapanjem ili pri zatrpavanju istraživane grobne rake. Stoga je prepoznavanje i definiranje grobne rake presudan detalj po kojem arheolozi donose zaključke o materijalu pronađenom u nekom grobu. Nažalost, zbog stoljetnoga prekapanja terena oko crkve u Remetama nije bilo moguće precizno definirati ni jednu grobnu raku te pojedini pokretni nalazi nemaju svoj izvorni kontekst, čime je bitno smanjen njihov interpretacijski potencijal. Kako je dio pokretnih nalaza već objavljen u literaturi,²² na ovom mjestu treba istaknuti 10 primjeraka novca (od kojih je jedan potpuno nečitak) pronađenih izvan zatvorenih nalaznih cjelina (sl. 6). Riječ je o novcu od kojega su najstariji parvus Žigmunda Luksemburškoga i soldino dužda T. Moceniga, kovani poslije 1402. (parvus), odnosno venecijanski primjerak 1416. godine, a najmlađi su denar i jednostrani pfennig Ferdinanda I., kovani 1545. (denar) i nakon 1530. do 1556. godine (pfennig).

²¹ Barlè 1914:49-52; Sekulić 1986: 114-115

²² Bilj. 1

Kataloški opis pronađenog novca (sl. 6):

6.1. Parvus Žigmunda Luksemburškoga, srebro, poslije 1402. god. MGZ 48378

Lice: kvadrirani štitasti grb s mađarskim gredama i češkim lavovima.
Naličje: križ s »V« završetcima između čijih krakova se naziru krune.
masa = 0,2 g, promjer = 1,1 cm
Lit: Unger 452²³; Réthy III: 125,127²⁴; Huszár 582²⁵

6.2. Denar Matije Korvina, srebro, Kremnitz, 1489./1490. god. MGZ 48820

Polovično sačuvan

Lice: vidljiv dio kvadriranoga grba s novougarskim i češkim grbom. Od natpisa sačuvano M MATHIE R.

Naličje: sačuvan donji dio prikaza Bogorodice s djetetom u naručju te natpis PATRON – VNGA. Lijevo i desno od Bogorodice K i P. Ispod slova P peterolisna rozeta.

masa = 0,2 g, visina = 1,49 cm, širina = 0,9 cm

Lit: Réthy III, 232²⁶; Huszar 720²⁷

6.3. Jednostrani pfennig Friedricha V. (III.), srebro, Beč, oko 1460. god.

MGZ 49100

Lice: štitasti grb Beča smješten između slova W H T unutar trolista.

masa = 0,25 g, visina = 1,4 cm, širina = 1,28 cm

Lit: CNA, F a 13²⁸

6.4. Jednostrani pfennig Albrechta V. (II.) Habsburškoga, srebro, Beč, oko 1427. god.

MGZ 49101

Štitasti grb Austrije između stiliziranih slova A B T unutar trolista. U vanjskim kutovima trolista šesterokrake zvijezde.

masa = 0,4 g, visina = 1,6 cm, širina = 1,48 cm

Lit: CNA; F a 6²⁹

²³ Unger 1974.

²⁴ Réthy, Probszt 1958.

²⁵ Huszár 1979.

²⁶ Réthy, Probszt 1958.

²⁷ Huszár 1979.

²⁸ CNA: 314; Taf. 83

²⁹ CNA: 314; Taf. 83

**6.5. Pfennig Albrechta V. (II.) Habsburškoga, srebro, Ötting, 1450.
– 1460. god.**

MGZ 49102

Lice: slovo L kao obla majuskula između dva ringa.

Naličje: pas iznad kojega je drvo.

masa = 0,25 g, visina = 1,38 cm, širina = 1,43 cm

Lit: Beierlein 3451³⁰

**6.6. Soldino dužda T. Moceniga, srebro, Venecija, Canal Daniel,
1416. god.**

MGZ 49104

Lice: Dužd sa zastavom viđen s lijeva. Lijevo oznaka D iznad koje bi trebala biti šesterokraka zvijezda. Natpis TOM MOCE NIGO DUX – nečitak.

Naličje: lav sv. Marka raširenih krila. Natpis S MARCVS VENETI – nečitak.

masa = 0,25 g, promjer = 1,27 cm

Lit: Papadopoli Aldobrandini 8³¹; Mirnik 4³²

**6.7. Jednostrani zweier Mathäusa Langa von Wellenburga, srebro,
Salzburg, oko 1521. god.**

MGZ 49103

Lice: vidljiv dvostruki rub trolista i jedan grb s križem. Na bolje sačuvanim primjercima unutar trolista su tri grba: iznad grba s križem kardinalski je šešir, lijevo: grb Salzburga, desno: grb Wellenburga (ljljan) i otisnuta godina.

masa = 0,65 g, promjer = 1,68 cm

Lit: Zeller 54³³

6.8. Denar Ferdinanda I., srebro, Kremnitz, 1545. god.

MGZ 49105

Lice: renesansni kvadrirani grb: staromađarski s gredama, novomađarski dvostruki križ, grb Dalmacije te češki lav. Uokolo: FERDINAND D G R VNG 1545.

³⁰ Beierlein 1901.

³¹ Papadopoli Aldobrandini 1893: 4, Tav. XIV, 8

³² Mirnik 1999: 217

³³ Zeller 1883.

Naličje: okrunjena Bogorodica s djetetom, obostrano K – B. Uokolo:
PATRONA VNGARIE
masa = 0,35 g, promjer = 1,55 cm
Lit: Huszár 935 (var. bez rozete)³⁴

6.9. Jednostrani pfennig Ferdinanda I., srebro, Linz, 15?? god. MGZ 50142

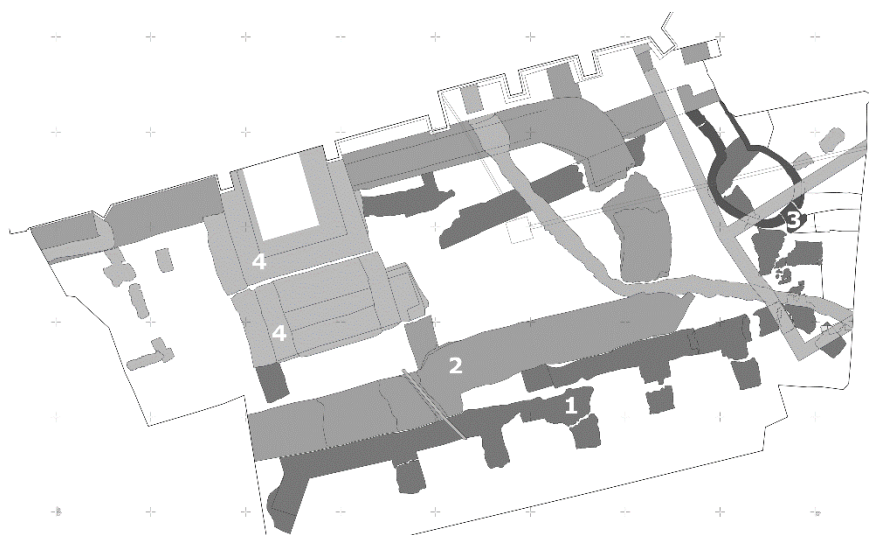
Lice: dva usporedna grba: Austrije i Gornje Austrije. Iznad njih vidljivo kako je na tome mjestu bila godina. Po svemu sudeći riječ je o 153?. ili 155?. Ispod grbova, u sredini, F. Kako nije vidljiva točna godina, moguće je nekoliko otkova: dok je Ferdinand I. bio nadvojvoda 1530. (Schulten 4162); kad je već imao titulu kralja Ugarske i Češke između 1531. i 1539. (Schulten 4167); kad nosi titulu cara Svetoga Rimskoga Carstva 1550./1551. ili 1556. (Schulten 4192).
masa = 0,15 g, visina = 1 cm, širina = 1,17 cm
Lit. Schulten 4162, 4167, 4192³⁵

Rezultati arheoloških istraživanja ponono su potaknuli razmišljanja o uređenju prostora južno od crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama. Uz uvažavanje želja i potreba sadašnjih korisnika, karmelićana, arheološki nalazi starih temelja nametali su se kao najinspirativniji sadržaj budućega javnoga prostora za čiju je prezentaciju trebalo uvažiti i želje arheologa i konzervatorske uvjete. K tomu, značenje remetske crkve i samostana u duhovnom životu stanovnika Zagreba i njegove okolice te proštenjački karakter lokacije u kojoj se za vjerskih svetkovina okuplja velik broj ljudi zahtijevali su projekt koji će pomiriti i sjediniti sve spomenute heterogene datosti i zahtjeve. Stoga je u integralnom idejnom projektu arhitekta Željka Kovačića (sl. 9) zemljani pokos uz sadašnju Ulicu Ivana Česmičkoga pretvoren u izduženu tribinu (gledalište), a spuštanjem dijela hodne razine dobiven je trostruki učinak. S jedne strane omogućena je *in situ* prezentacija dijela temelja srednjovjekovnih crkava srušenih u 14. stoljeću, a s druge strane temelji kapele Čudotvorne Majke Božje Remetske, prizidani uz južni zid crkve sredinom 17. stoljeća, lagano su se, ali znakovito, pojavili u prostoru. S treće strane, ponovno su »otvoreni« pravilni klesanci podnožja (*sokla*) južnoga pročelja crkve, zatrpanoga, najvjerojatnije, sredinom 15. stoljeća. Uzdizanje temelja

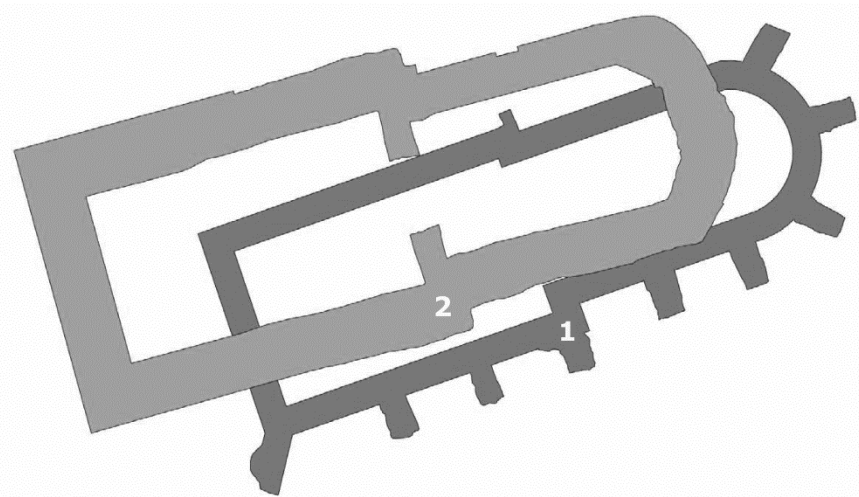
³⁴ Huszár 1979.

³⁵ Schulten 1974.

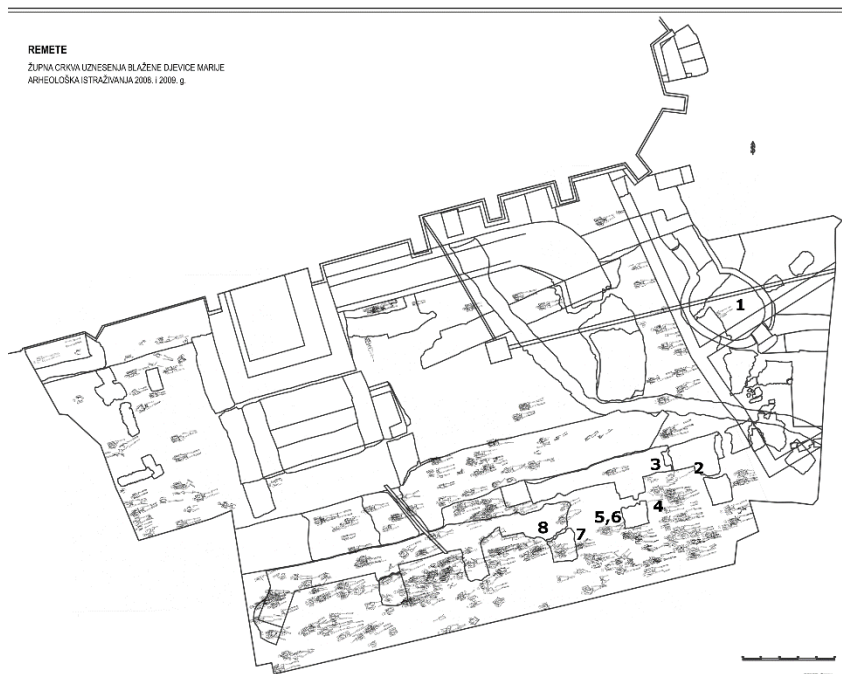
kapele gotovo se samo nametnulo kao reinkarnacija sakralnoga objekta srušenoga u obnovi samostanskoga kompleksa nakon potresa 1880. godine. Stoga je na njenim temeljima osmišljen podest s funkcijom povremenoga vanjskoga liturgijskoga prostora ili pozornice komornoga karaktera. Otvaranjem podnožja (*sokla*) crkvi je vraćena izvorna visina i impozantnost. Kako bi se dobila slika tlocrtne dispozicije prijašnjih crkava, arhitektonsko rješenje pretpostavlja shematsku prezentaciju nevidljivoga dijela njihovih temelja – u idealnoj rekonstrukciji – izvedeno u kamenu različitih nijansi. Njome se zorno predočava kronološki slijed gradnje. Ti shematski prikazi temelja »utječu« u ostakljenu plohu ispod koje se nadovezuju njihovi izvornici sačuvani *in situ*, ali potpuno ispucali i izmaknuti djelovanjem klizišta koje ih je deniveliralo do četiri metra dubine. Na taj način projektno rješenje pretpostavlja i prezentaciju geotektonskih karakteristika lokacije te težnju pavlina da ostanu na toj lokaciji, bez obzira na sve nedaće. Projekt je naišao na odobravanje te je trenutačno u realizaciji, osim ostakljenoga dijela *in situ* s prezentacijom klizištem uništenih dijelova temelja.

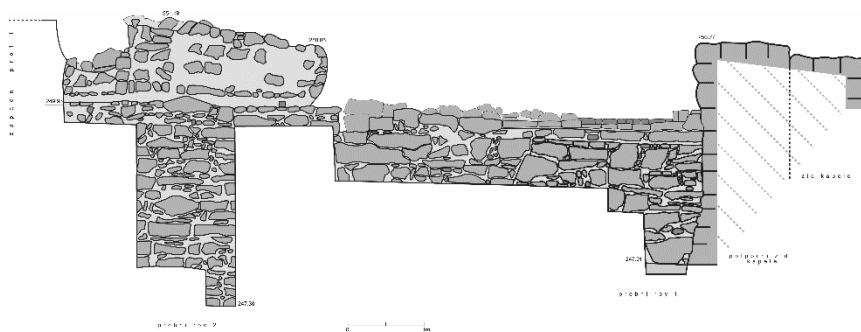
Sl. 1. Kompozitni tlocrt arheološkog lokaliteta uz crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije (VEKTRA/Geo3D, Varaždin)

Sl. 2. Računalna rekonstrukcija tlocrta dviju pronađenih crkava u Remetama (VEKTRA/Geo3D, Varaždin)

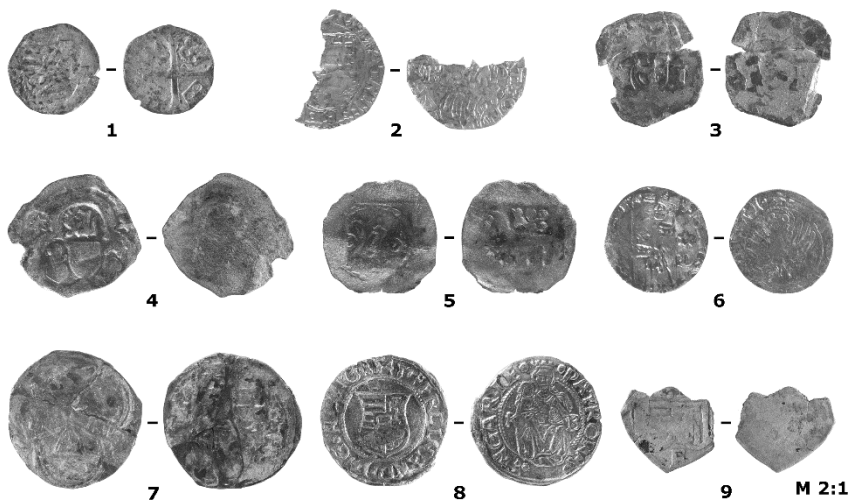
Sl. 3. Kompozitni tlocrt istraženog dijela groblja (crtež i obrada: dr. sc. Tajana Pleše).

Sl. 4. Pogled na duboki, masivni temelj sjevnog zida mlade crkve u odnosu na kapelu Čudotvorne Majke Božje Remetske, izgrađenu sredinom 17. stoljeća (crtež: N. Metikoš; računalna obrada: S. Latinović)

Sl. 5. Raspucali dijelovi kontrafora i svetišta starije pronađene crkve te ovalni objekt (u drugom planu)

Sl. 6. Devet primjeraka pronađenog novca (fotografije i obrada: M. Gregl)

Sl. 7. Lokalitet prije zatrpavanja 2008. god. (U prvom planu temelji kapele)

Sl. 8. Najstarija sačuvana isprava u kojoj se spominje samostan u Remetama, s nadnevkom 30. 9. 1288. god. (HR-HDA-653, Acta Monasterii Remetensis, Fasc.I.1)

Sl. 9. Računalna simulacija projekta uređenja platoa s južne strane crkve BDM u Remetama (Željko Kovačić, dipl. ing. arh., Zagreb, 2011.)

Sl. 10. Grobovi uz južno pročelje crkve

LITERATURA

Azinović-Bebek 2012:

Azinović-Bebek, A.: *Novovjekovni nabožni predmeti nađeni prigodom arheoloških istraživanja na lokalitetima sjeverozapadne Hrvatske*: doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.;

Beierlein 1901:

Beierlein, J. P.: *Die Medaillen und Münzen des Gesamthauses Wittelsbach II.* München: K. Conservatorium des Münzkabinetts, 1901.

Barlè 1914:

Barlè, J.: *Remete, povijesni podaci o samostanu, župi i crkvi*, Zagreb: Tisak i naklada Marka Milesunića, 1914.

Buntak 1996:

Buntak, F.: *Povijest Zagreba*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996.

CNA:

Koch, B.: *Corpus Nummorum Austriacorum I*. Beč: Kunsthistorische Museum, 1994.

Damjanović 2011:

Damjanović, D: Herman Bollé i restauracija župne (ranije pavlinske) crkve u Remetama nakon potresa 1880. godine. U: *Croatica Christiana Periodica*, Vol. 35, No. 68, 2011. Str. 69–85

Dočkal 1953:

Dočkal, K.: *Samostan Blažene Djevice Marije u Remetama: Tipkopolis*, Zagreb, oko 1953. (AHAZU XVI, 29b.3)

Huszár 1979:

Huszár, L.: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute*. München: Battenberg, 1979.

Klaić N. 1982:

Klaić, N.: *Povijest Zagreba, Knj. 1, Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1982.

Klaić V. 1904:

Klaić, V.: *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka 19. stoljeća*, sv II/III, Zagreb: Tisak i naklada knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch), 1904.

Mašić 2008:

Mašić, B.: Istraživanje uz južno pročelje crkve BDM u Remetama. U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, Zagreb: Ministarstvo kulture RH, 2008. Str. 206–207

Mašić 2010:

Mašić, Boris. Hodočasničke medaljice iz Remeta. U: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. 43, 1(2010), str. 205–226.

Mašić 2013:

Mašić, Boris. *Na nemirnim temeljima: Arheologija i 725 godina svetišta u Remetama = Auf unruhigen Fundamenten: die Archaology und 725 Jahre Sanktuarium Remete*. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2013.

Mašić 2013a:

Mašić, Boris. Na nemirnim temeljima. U: *Advocata Croatiae*, god. XVIII, br. 52, 25. prosinca 2013. Str. 10-13.

Mašić 2014:

Mašić, Boris. *Religijske medaljice u Srednjovjekovnoj arheološkoj zbirci Muzeja grada Zagreba = Religiöse Medaillen in der Mittelalterlichen archaologischen Sammlung des Museums der Stadt Zagreb*. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2014.

Mašić 2015:

Mašić, Boris. Sveta mjesta starih Zagrepčana: hodočasnička odredišta Zagrepčana u 17. i 18. stoljeću. U: *Sveta mjesta starih Zagrepčana: Hodočasnička odredišta Zagrepčana u 17. i 18. stoljeću: Hodočašća – europske poveznice*. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2015.

[CD-ROM]

Mašić 2016:

Mašić, Boris. Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Remetama. U: *Maksimir: povijest i kvartovski simboli / urednici: Kristian Strukić, Milena Bušić*. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 2016. Str. 28-31.

Mašić, Pleše 2008:

Mašić, B.; Pleše, T.: Lokalitet: Zagreb – Remete, crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije. U: *Hrvatski arheološki godišnjak 5(2008)*, Zagreb: Ministarstvo kulture RH, 2009. Str. 276–278

Mašić, Pleše 2008a:

Mašić, Boris; Tajana Pleše. Ispod današnje crkve još starija crkva! U: *Advocata Croatiae*, god. XXXVIII, 25. prosinca 2008. Str. 19-21.

Mašić, Pleše 2009:

Mašić, B.; Pleše, T.: O dijelu numizmatičkih nalaza otkrivenih uz crkvu Blažene Djevice Marije u Remetama. U: *Numizmatičke vijesti*, L, 61, 2008. Str. 223–230

Mašić, Pleše 2009a:

Mašić, B.; Pleše, T.: O skupnome nalazu zlatnoga novca uz crkvu Blažene Djevice Marije u Remetama. U: *Opuscula Archaeologica*, 33, 1, 2009. Str. 207–219

Mašić, Pleše 2009b:

Mašić, Boris; Tajana Pleše. Ispod sadašnje crkve još starija crkva! U: *Karmelski vjesnik* 1, 2009. Str. 46-50.

Mašić, Pleše 2010:

Mašić, Boris; Tajana Pleše. Lokalitet: Zagreb – Remete, crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije. U: Hrvatski arheološki godišnjak, 6(2009), Zagreb: Ministarstvo kulture RH, 2010. Str. 267-271.

Mašić, Pleše 2010a:

Mašić, Boris; Tajana Pleše. On unstable foundations. U: *Minerva*, 21, 4, 2010. Str. 50-53.

Mirnik 1999:

Mirnik, I.: Skupni nalazi novca iz Hrvatske XI-XIII. U: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3.S., XXXII-XXXIII, Zagreb, 1999.-2000. Str. 207-248.

Papadopoli Aldobrandini 1893:

Papadopoli Aldobrandini, N.: *Le monete di Venezia descritte ed illustrate coi disegni di Carlo Kunz. Parte I, dalle origini a Cristoforo Moro : 1156 -1471.* Venezia: Tipografia di P. Naratovich, 1893.

Premužić, Rajić Šikanjić, Mašić 2016:

Premužić, Zrinka; Petra Rajić Šikanjić; Boris Mašić. Zdravlje novovjekovnih stanovnika Zagreba prema kosturnim ostacima s groblja Remete. U: *Srpsko arheološko društvo: XXXIX skupština i godišnji skup, Vršac, 2. – 4. jun 2016. godine: Program, izveštaji i apstrakti / priredili Adam Crnobrnja i Vojislav Filipović.* Beograd : Srpsko arheološko društvo; Vršac: Gradski muzej Vršac, 2016. Str. 77-78.

Pleše 2010:

Pleše, T.: *Arheološki kontekst srednjovjekovnih pavlinskih samostana u sjeverozapadnoj Hrvatskoj: doktorska disertacija*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010.

Pleše 2011:

Pleše, T.: Pregled pavlinskih samostana kasnosrednjovjekovne Slavonije. U: *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci Vol. XII No.1*, Križevci: Povijesno društvo Križevci, 2011. Str. 202-220.

Réthy, Probszt 1958:

Réthy, L.; Probszt, G.: *Corpus Nummorum Hungariae III.* Graz: Akademische Druck und Verlagsanstalt, 1958.

Schneider 1963:

Schneider, M.: Likovna dokumentacija građevne povijesti Remeta. U: *Iz Starog i Novog Zagreba III*, Zagreb: Muzej grada Zagreba, 1963. Str. 85-105

Schulten 1974:

Schulten W.: *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V.* Frankfurt/Main: Numismatischer Verlag P. N. Schulten, 1974.

Sekulić 1986:

Sekulić, A.: *Remete*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1986.

Unger 1974:

Unger, E.: *Magyar Éremhatározó I.* Budapest: Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, 1974.

Zeller 1883:

Zeller, G.: *Des Erzstiftes Salzburg Münzrecht & Münzwesen, nebst Verzeichniss der salzburgischen und auf Salzburg Bezug habenden Münzen & Medaillen.* Salzburg: H. Dieter, 1883.

*CHURCHES IN REMETE: TESTIMONIES OF PAULINE
PERSEVERANCE*

Boris Mašić

Abstract

The work represents a very significant archaeological researches on locations next to current location of Remete church, which are in turn revealed the existence of previous churches, as well as other valuable archaeological discoveries.

Keywords: Remete, archeology, sanctuary, Paulines, Carmelites, history, Museum of the City of Zagreb